

УДК 316.61:801.81-053.4

ФОЛЬКЛОР ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ДОСВІДУ В ДИТИНИ СТАРШОГО ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

Матвієнко С. І.

Автором статті проаналізовано поняття "соціальний досвід" та розкрито особливості формування даного досвіду в дитини старшого дошкільного віку. Коротко схарактеризовано соціалізуючий потенціал фольклору та визначено умови використання фольклорних творів у роботі з дітьми старшого дошкільного віку з метою формування у них соціального досвіду.

Ключові слова: досвід, соціальний досвід, фольклор, дитина старшого дошкільного віку.

Автором статті проаналізовано поняття "социальный опыт" и раскрыты особенности его формирования у ребёнка старшего дошкольного возраста. Дана короткая характеристика социализирующего потенциала фольклора и определены условия использования фольклорных произведений в работе с детьми старшего дошкольного возраста с целью формирования у них социального опыта.

Ключевые слова: опыт, социальный опыт, фольклор, ребёнок старшего дошкольного возраста.

The author of the article analyzes the concept of "social experience" and the peculiarities of its formation by a child under school age. The author briefly characterizes social potential of folklore and determines conditions of using folklore compositions in work with senior pre-school age children in order to form their social experience.

Key words: experience, social experience, folklore, pre-school age child.

В умовах розбудови української державності надзвичайно актуальною є проблема соціалізації особистості дітей і молоді, оволодіння ними соціальним досвідом, що зумовлено пошуком оптимальних шляхів підготовки їх до життя в оновленому соціально-економічному середовищі. На сьогодні в Україні спостерігаються негативні тенденції в усіх сферах життєдіяльності людини, а саме: деградація моральних цінностей, соціальна дезадаптація, низька правова захищеність дітей. Діти все більше відсторонені від джерел отримання як прямого, так і опосередкованого досвіду – мало цікавляться літературою, практично не працюють з книжкою, не дослухаються до думки та досвіду дорослих тощо. Починаючи з дошкільного віку, діти все більше "занурюються" у світ комп'ютера чи гаджетів або формують власний, віртуальний світ. Проте соціальні реалії стають все більш загрозливими і потребують від дитини не лише знань і умінь соціального буття, але й досвіду їх виявлення в різних життєвих умовах.

Зважаючи на реалії сьогодення, формування соціального досвіду слід починати з періоду дошкільного дитинства, що задекларовано державним нормативним документом дошкільної освіти в Україні – її Базовим компонентом. В його освітній лінії "Дитина в соціумі" серед завдань розвитку дитини дошкільного віку визначається, зокрема, необхідність створювати сприятливі умови для становлення її соціального досвіду, формування основ соціальної компетентності, розвитку необхідних соціальних емоцій та мотивів; навчання орієнтування у реальних соціальних умовах життя.

Потужним чинником впливу на особистість (в силу його синтезованого характеру з огляду на соціалізацію), особливим засобом набуття соціального досвіду дитиною-дошкільником є фольклор. Він здавна широко використовувався в педагогіці як засіб формування в дітей моральних норм та оцінок з позицій добра, справедливості, розуміння ними вчинків і поведінки дорослих. У зв'язку з реформацією української освіти, у нинішній час знову посилився інтерес науковців до проблеми використання національного фольклору в різних напрямках роботи з дітьми дошкільного віку, у тому числі – стосовно їхньої соціалізації та набуття необхідного до віку соціального досвіду, чим і обумовлюється **актуальність даної статті.**

Мета статті – розкрити сутність фольклору з огляду на можливість використання його педагогічного потенціалу у формуванні соціального досвіду дитини старшого дошкільного віку.

Завдання статті:

1. Коротко схарактеризувати поняття "соціальний досвід" та специфіку його формування в період старшого дошкільного дитинства.

2. Визначити педагогічний потенціал фольклору щодо набуття дитиною-дошкільником соціального досвіду.

3. Окреслити перспективи подальших досліджень з обраної теми з урахуванням вимог сучасної дошкільної освіти.

Аналіз останніх публікацій. Питанням формування соціального досвіду в дітей і підлітків тією чи іншою мірою приділяли увагу в своїх наукових працях психологи І. Бех, О. Весна, Т. Габай, І. Грушевська, О. Кононко, педагоги Н. Голованова, В. Краєвський, О. Куренкова, С. Курінна, І. Лернер, Т. Поніманська, О. Попова, І. Рогальська, І. Тадеєва, Г. Чернишова, Н. Щуркова та інші. Різні педагогічні та психологічні умови, що сприяють ефективному формуванню соціального досвіду дітей, обґрунтовані в дослідженнях С. Верещагіна, І. Недришкіна, О. Попової, О. Сурначєєвої, Н. Саяпіної, М. Соколової, Л. Тарасової та інших вчених.

У сучасній педагогіці місце фольклору у вихованні дітей відображено в наукових працях таких науковців, як А. Богуш, А. Вольчинський, Н. Гавриш, О. Гончаренко, А. Іваницький, Н. Карпинська, Т. Котик, Л. Калуська, Т. Науменко, С. Садовенко, В. Скуратівський, М. Туров, А. Шевчук та ін.

Виклад основного матеріалу. Поняття "досвід" є предметом міждисциплінарного вивчення, водночас філософською, соціальною, економічною та культурно-освітньою категорією. Філософська енциклопедія визначає *досвід* як сукупність усього того, що відбувається з людиною в її житті та що вона усвідомлює. При цьому здійснюється накопичення й передача досвіду з покоління в покоління, що становить істотну характеристику суспільного розвитку [9, с. 27]. На думку І. Грушевської, передача досвіду здійснюється постійно, оскільки кожне нове покоління людей застаеть матеріальний результат, суму виробничих сил, ставлення людей до природи та одне до одного, що склалися історично [4, с. 99].

Існує кілька різновидів досвіду: життєвий, суспільний, соціальний, економічний, виховний, педагогічний тощо. Усі вони пов'язані з життєдіяльністю людини. *Соціальний досвід* вчена О. Кононко визначає як сукупність набутих соціальними суб'єктами знань, умінь, навичок, звичок, норм, традицій тощо, які є підґрунтям їхнього практичного життя в суспільстві; сукупність усього того, що відбувається з людиною у її житті та що вона усвідомлює [6, с. 51].

На думку вчених, соціальний досвід, має механізми зберігання, відтворення та передачі. Аналізу способів зберігання соціального досвіду присвячені праці І. Герасимова, Г. Юлова, У. Куайна, А. Майнонга, Д. Мічі, О. Леонтєєва, Б. Рассела, М. Покровського, П. Сорокіна, Ж.Фурастьє та ін.

Так, І. Герасимов, виокремлює наступні способи зберігання соціального досвіду – наука, культура та мистецтво. На його думку, звертання до пам'яті історичного, соціального минулого є важливою потребою суспільства, оскільки у цьому процесі закладено великий виховний потенціал. Історична пам'ять народу, як і пам'ять культурна, політична, є обов'язковою умовою існування суспільства, вона базується на накопиченні, зберіганні й трансляції соціально значущої інформації [3, с. 154].

Дослідниця Л. Буєва здійснила науковий аналіз механізмів відтворення соціального досвіду, пов'язаного з виокремленням певних форм його буття. Вона вказує на те, що в сучасному інформатизованому суспільстві слід використовувати таку форму трансляції людського досвіду, що ґрунтується на явищах, які виходять за рамки звичаїв, обрядів, традицій. Тобто – в набутті соціального досвіду слід більшою мірою задіювати безпосереднє спілкування, соціальні відносини, використовувати конкретні історичні та культурні ситуації [2, с. 17].

Специфічними цілеспрямованими способами передачі соціального досвіду визначаються навчання та виховання. Знання збагачують людину. Вони розширюють її світогляд, допомагають долати життєві негаразди, переборювати обставини. Можна сказати, що життя людини з періоду дошкільного дитинства – стійке набуття знань, вдосконалення свого і загальнолюдського досвіду. Дослідниця В. Грушевська щодо

використання у роботі з дошкільниками досвіду минулих поколінь зазначає: "Вступаючи в світ, дитина розвиває свої відносини з ним спочатку не стільки шляхом самостійного запозичення досвіду, скільки шляхом засвоєння досвіду спілкування зі світом, накопиченого до моменту її народження людством, тобто – усіма попередніми поколіннями людей" [4, с. 96].

У формуванні соціального досвіду дитини дошкільного віку відіграють роль низка чинників, серед яких: діяльність (ігрова, комунікативна, трудова та навчальна); культура, мистецтво наука; досвід минулих поколінь; трудова діяльність дошкільників (самообслуговування, господарсько-побутова, художня праця та праця в природі); соціальне середовище; спілкування з дорослими та однолітками.

Г. Батищев, Л. Виготський, М. Каган, О. Леонтьєв вказують на те, що головною складовою психолого-педагогічного механізму соціального досвіду виступає *діяльність*. Вона являє собою і спосіб, і умову, і форму вираження культурно-історичного відтворення соціального досвіду, але при цьому не визначається як дещо зовнішнє по відношенню до внутрішньої структури особистості. У діяльності та поведінці дітей старшого дошкільного віку соціальний досвід проявляється в різних формах соціальних відносин, які змістово пов'язані із головними соціально значущими цінностями: життя, природа, людина, праця. За твердженням О. Запорожця, О. Леонтьєва, найбільший виховний вплив на дошкільника здійснюють ті елементи культури народу, які дитина здатна зрозуміти, а згодом відобразити у практичній і творчій діяльності. Доведено, що лише у процесі діяльності дитина засвоює культурну спадщину народу, а відтак формується як особистість.

Процес розвитку дитини 5–6 років характеризується активним присвоєнням соціального досвіду. На думку П. Блонського, у цей період формується суспільна поведінка дитини, її суспільні симпатії. Дошкільник входить в більш широке суспільство, яке потребує від нього окремих соціальних установок і навіть поглядів, оскільки малюк є вже членом окремої соціальної структури [1, с. 199].

О. Кононко виокремлює два рівні предметного змісту соціального досвіду дитини-дошкільника:

- 1) знання того, "як робити", які дитина отримує від дорослих та у ході різних видів діяльності;
- 2) знання того, "як роблять інші". Цей рівень пов'язаний із спілкуванням, у ході якого дошкільник отримує інформацію про життєвий досвід інших людей, про соціальні відносини в минулому тощо.

Саме останній рівень соціального досвіду дитини дошкільного віку зумовлює можливість ефективного задіявання *фольклору* як скарбниці досвіду людей, їх культури, комунікацій тощо. Фольклор, його жанри, засоби, методи найбільш повно охоплюють всю картину народного життя, дають яскраву картину побуту народу, його моральності, духовності.

На сьогодні фольклор багатьма дослідниками визначається фактором соціалізації нових поколінь. Сучасний психолог В. Кудрявцев характеризує фольклор – культуру народу – як схованку людських можливостей, замислів, перспектив, як систему умов формування людських здібностей, особистісних якостей тощо [7, с. 76]. Дослідники А. Каргін та М. Хренов вказують на можливість переорієнтації фольклору з галузі фольклористики та мистецтвознавства на історію та соціологію, визнання його своєрідним способом ствердження картини світу. Найважливішою функцією фольклору визначається відновлення та розвиток духовно-морального зв'язку між поколіннями, соціалізації та виховання. Фольклорні твори, переломлюючись крізь побут народного життя, стають надзвичайно багатим матеріалом для усвідомлення дітьми складних соціальних реалій, розуміння ними основ соціального буття. На думку Д. Ельконіна, вже на рівні образу фольклорного героя дитина немов би подвоює світ, вчиться дивитися на нього крізь "окуляри" людської культури [10, с. 204].

Дослідження вчених (Н. Карпинська, А. Богуш, Н. Гавриш, Н. Виноградова, Є. Лукина) свідчать про те, що дітям дошкільного віку доступне сприймання моралі творів фольклору. А. Богуш відзначає, що перша елементарна оцінка моральних якостей і вчинків казкових героїв доступна дітям у період молодшого дошкільного віку, хоча у цей період вони надають ще узагальнені однотипні оцінки на кшталт "хороший", "поганий".

Коллективно створена спадщина народної культури (фольклор) заснована ще до народження дитини та є "новою" лише для неї. Проте засвоїти створене народом дошкільник в змозі лише власними зусиллями, працею власної душі та думки. Дитині в царині фольклору належить ніби привідкрити те, що вже вписано в орбіту суспільного досвіду людей, відтворити деякі суттєві риси їхніх взаємин, способів дій, відносин, кращі з яких люди "закодували" в фольклорних творах.

Сприймання фольклорних творів не виникає в готовому вигляді, воно формується у зв'язку з ходом загального психічного розвитку особистості. Дитина проходить довгий шлях від наївної участі в зображуваних подіях до більш складних форм естетичного та етичного сприймання. Розкриваючи механізм даного процесу, О. Запорожець уточнює: "Щоб правильно зрозуміти твір, дитина має ставитися до нього як до образу, як до зображення реальних подій і явищ". І далі стверджує: "Реальна основа слугує для дитини підґрунтям у перших морально-естетичних оцінках твору" [5, с. 64].

Характерні особливості усвідомлення дошкільниками змісту і художньої форми фольклорних творів пов'язані з конкретністю мислення, невеликим життєвим досвідом, безпосереднім ставленням до реального життя, ситуаційністю мети і поведінки, недостатньою загальмованістю їхніх рефлексів. Саме тому важливо навчати дітей усвідомлювати словесні образи, розуміти значення засобів художньої виразності як умови усвідомлення цілісного художнього образу.

Використання фольклорних творів у роботі з дітьми старшого дошкільного віку з метою формування у них соціального досвіду, на нашу думку, буде ефективним за дотримання наступних умов:

1) урахування вікових особливостей дошкільників у доборі фольклорних творів. Кожний віковий етап – новий етап психічного розвитку – характеризується множиною кількісних і якісних змін, у результаті яких розширюються можливості для світосприймання та світорозуміння. Послідовні стадії розвитку дитини є певними ступенями її соціалізації, тобто процесу залучення індивіда до системи суспільних відносин, формування його соціального досвіду, становлення як цілісної особистості;

2) забезпечення розуміння дітьми старшого дошкільного віку соціально-моральних категорій і змісту фольклорних творів. Для того щоб зрозуміти мораль фольклорного твору, дітям має бути доступним та зрозумілим його зміст і сюжет. Сприймання морально-соціального смислу твору формується у зв'язку із загальним психічним розвитком дитини, зокрема з конкретністю мислення, розвитком емоційної сфери, життєвим досвідом тощо. Діти старшого дошкільного віку здатні усвідомити головну ідею твору, встановити причинно-наслідкові зв'язки між мотивами і вчинками героїв, намагатися наслідувати поведінку героя твору, що позитивно позначається на формуванні їхнього соціального досвіду;

3) створення фольклорно-розвивального середовища як живого середовища використання доступних для розуміння дітьми старшого дошкільного віку творів фольклору, в якому відбувається цілеспрямована, педагогічно керована передача фольклорного досвіду в різних формах організації життєдіяльності дітей (заняття, народознавчі свята, розваги, інші позазаняттєві форми роботи тощо);

4) використання фольклорних творів у театралізованій діяльності дітей щодо набуття ними соціального досвіду. Театралізована діяльність, наповнена позитивними вчинками та емоціями, заґрунтована на доступному до сприйняття дошкільниками різного віку фольклорному матеріалі (інсценізація казки, пісні тощо), створює передумови для розвитку позитивного соціокультурного досвіду.

Запропонована нами низка умов використання творів фольклору у роботі з дітьми старшого дошкільного віку щодо набуття ними соціального досвіду, безперечно, може мати й більш широкий перелік позицій.

Висновки. У даному дослідженні нами було коротко розкрито сутність понять "досвід" та "соціальний досвід". Визначено, що вони мають специфічні механізми щодо їх набуття, які повинні бути задіяними в цілеспрямованому формуванні соціального досвіду в дитини старшого дошкільного віку. У діяльності та поведінці дітей цього віку соціальний досвід проявляється в різних формах соціальних відносин, які змістово пов'язані із головними соціально значущими цінностями: життя, природа, людина, праця. Вагомим засобом формування соціального досвіду у дитини є фольклор, функціональність якого дозволяє ефективно задіювати механізми його відтворення та передачі. Зростаючі вимоги суспільства до соціалізації особистості,

пошук ефективних засобів набуття дитиною позитивного соціального досвіду, використання його в різноманітних ситуаціях визначає важливість та актуальність проблеми, що розглядалася, й окреслюють перспективи подальших наукових досліджень.

Література

1. Блонский П. П. Избранные педагогические психологические сочинения : в 2 т. / П. П. Блонский. – М. : Педагогика, 1979.
Т. 2. – 1979. – 400 с.
2. Буева Л. Человек, культура, образование в кризисном социуме / Л. Буева // *Alma mater*. – 1997. – № 4. – С. 11–17.
3. Герасимов И. В. Право- и левополушарные формы сознания в истории культуры. Опыт исторического эксперимента / И. В. Герасимов // *Общественные науки и современность*. – 1996. – № 6. – С. 154–162.
4. Грушевская И. Н. Форма бытия и способы существования социального опыта : дисс ... канд. пед. наук : спец. 09.00.11 "Социальная философия" / Грушевская Инна Николаевна ; Красноярский государственный университет. – Красноярск, 2005. – 146 с.
5. Запорожец А. В. Психическое развитие ребенка / А. В. Запорожец // *Избранные психологические труды* : в 2 т. – М. : Просвещение, 1986.
Т. 1. – 1986. – 316 с.
6. Кононко О. Л. Виховуємо соціально компетентного дошкільника : навч.-метод. посібник до Базової програми розв. дитини дошк. віку "Я у Світі" / О. Л. Кононко. – К. : Світич, 2009. – 208 с.
7. Кудрявцев В. Т. Психологические основы личностно-развивающего дошкольного образования [Электронный ресурс] / В. Т. Кудрявцев. – Режим доступа: <http://tovievich.ru/book/7/23/1.htm>. – Назва з екрана.
8. Семенов О. Український фольклор : навч. посіб. / О. Семенов. – Глухів : РВВ ГДПУ, 2004. – 254 с.
9. Філософський словник / за ред. В. І. Шинкарука. – 2-ге вид., доповн. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1986. – 800 с.
10. Эльконин Д. Б. Психическое развитие в детских возрастах / Д. Б. Эльконин ; под ред. Д. И. Фельдштейна. – М. : ИПП, 1995. – 416 с.